

Oude geschiedenis van Kockengen

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Aan het eind van de 10de eeuw werd begonnen met het ontginnen van de veenwildernissen ten westen van de oeverlanden van Vecht en Aa. Spoedig daarna kwamen ook ontginningswerkzaamheden op gang vanuit het Oude-Rijn-gebied naar het noorden.¹ Het ontginningsblok Kockengen stamt uit de vierde fase van de cultuurtechnische werken die in de Vechtstreek hun basis hadden.² Oud-Kamerik en Kamerik-Mijzijde behoren tot de Oude-Rijn-ontginningen. Teckop beslaat een restant dat tussen de naastgelegen gebieden Kamerik en Kockengen nog was overgeschoten (vandaar dat de grenzen geen rechthoek vormen). Ook Spengen was zo'n restontginning.

Ouderdom van de nederzetting Kockengen

Uit gegevens over de betaling van de tijns (een oude vorm van grondbelasting) blijkt dat Teckop van vóór 1200 moet dateren.³ De ontginning Kockengen kwam eerder gereed dan Teckop en werd mogelijk in het midden van de 12de eeuw gerealiseerd.

Kockengen wordt soms ouder voorgesteld dan het is. Dat vond zijn hoofdoorzaak in enkele documenten uit het eind van de 9de eeuw, waarin sprake is van mensen die in het Latijn Cockingi genoemd werden. Het was natuurlijk verleidelijk hen in verband te brengen met onze nederzetting Kockengen. Die veronderstelling is evenwel zo'n kleine eeuw geleden al weerlegd.⁴ Taalhistorici hebben duidelijk gemaakt dat de naam Cockingi samenhang met het woord 'coge', waarmee in West-Friesland nieuw ingedijkt land werd aangeduid. Watervloeden die rond 860 optraden, maakten het de bevolking in delen van het huidige Noord-Holland behoorlijk moeilijk om zich in hun woongebied te handhaven, maar men slaagde daar toch in door middel van de aanleg van dijken.

Met grote hardnekkigheid komen we in de plaatselijke literatuur tot op de dag van vandaag de opmerking tegen dat Kockengen reeds werd genoemd in het jaar 866, toen de Noorman Roruk (Rorik) uit de omgeving van Kockengen verdreven werd.⁵ Rorik was echter niet zomaar een plaatselijk allochtoon potentaatje, maar in zijn tijd een man van breed-regionale betekenis. Deze Deense heerser, die keizer Lotharius noodgedwongen als zijn vazal had aangenomen, had zeggenschap over een groot, door (West-)Friezen bewoond gebied in Holland en aangrenzende delen van het Sticht Utrecht, met inbegrip van Dorestad. Tijdens zijn bewind kreeg Rorik te maken met een opstand van de Friese bevolking, waardoor hij in 867 tijdelijk de wijk moest nemen. Het is niet denkbaar dat hij zich op de vlucht liet jagen door hoogstenkele boeren die heel misschien zeer ver weg in de wildernissen achter Breukelen, Vleuten of Woerden soms wat jaagden of maaiden. De weerstand die hij ondervond duidt op een conflict in een landstreek waar - naar de begrippen van die tijd - een groot aantal mensen op de been gebracht kon worden, bijvoorbeeld het Westfrieze gebied van de genoemde Cockingi en de omgeving daarvan.

Doordat de gegevens waarop een enigszins betrouwbare ouderdomsbepaling van Kockengen kan worden gebaseerd schaars zijn, mag de conclusie "midden van de 12de eeuw" niet zonder meer als omstreeks 1150 worden geïnterpreteerd, het kan ook zo'n 10 of 20 jaar eerder of later zijn geweest. Een datering in de 12de eeuw, en dan niet helemaal aan het begin of eind daarvan, lijkt mij echter zeker.

Ouderdom van de parochie en kerk van Kockengen

Buitelaar trachtte aan de kerkelijke situatie informatie te ontlenuen over de ouderdom van het dorp.⁶ Zijn redenering was: De parochie Kockengen ressorteerde onder het aartsdiaconaat van de korbisschop, het geografisch niet aaneengesloten district waar de korbisschop namens de bisschop van

Utrecht kerkelijke rechtsmacht uitoefende. De parochies die onder dat aartsdiacnaat vielen, zijn globaal genomen in de periode tussen 1075 en 1125 gesticht. In dat licht gezien, zou Kockengen dus betrekkelijk oud moeten zijn.

Ik meen echter dat Buitelaar de zaak wat al te eenvoudig voorstelt. Eerder is in dit tijdschrift betoogd dat de parochie Kockengen naar alle waarschijnlijkheid veel jonger is dan de nederzetting Kockengen, en werd gevormd door samenvoeging van delen van enkele oudere parochies.⁷ De grenzen van de parochie Kockengen lopen op sommige plaatsen dwars door de grenzen van de oude ontginningseenheden heen.

Tot dusver zijn - en dat is een kerkhistorisch opvallend gegeven - uit de 13de eeuw geen oorkonden bekend waarin de parochie van Kockengen wordt genoemd. Kerken worden in de schaarse oudste Stichts-Utrechtse archivalia naar verhouding vaker genoemd dan burgerlijke zaken. Het zegt dus mogelijk wel iets dat uit de periode van de tweede helft 12de eeuw tot het midden van de 14de eeuw tot dusver geen enkele vermelding van kerk of parochie Kockengen aan het licht is gebracht. Het oudste register van kerken van de Dom te Utrecht, dat de periode 1257 - 1280 bestrijkt, noemt Kockengen niet.⁸ In een akte van 10 mei 1350, inzake de eigendom van een halve hoeve land in Kockengen, is echter sprake van Amelius, zoon van Boyier, uit de parochie Kockengen.⁹ Tussen 1280 en 1350 lijkt Kockengen dus een afzonderlijke parochie te zijn geworden. Bronnen die het stichtingsjaar nader kunnen preciseren, zijn tot dusver niet gevonden.

Tot welke parochie behoorden de mensen uit Kockengen en omgeving voordat een eigen parochie Kockengen werd ingesteld? In de wijde omgeving van Kockengen stonden drie oude kerken: in Breukelen, in Woerden en in Vleuten. De kerk van Woerden werd - evenals die van Breukelen - gesticht door Bonifatius en was een directe dochterkerk van de Dom in de stad Utrecht. Ook de kerk van Vleuten was hoogstwaarschijnlijk zeer oud.¹⁰ Nog vóór de ontginning van Kockengen kwam daar een vierde bij. In Mi, de kern van Miland (thans Meije, Zegveld en Kamerik-Mijzijde) stond van de vroeg-12de tot vroeg-13de eeuw een kerk, waarvan het Kapittel van St. Marie de patroon was. Hoewel de kerk van Breukelen het dichtste bij lag, is er geen enkele concrete aanwijzing dat de nederzetting Kockengen ooit deel heeft uitgemaakt van de parochie Breukelen. De afstanden vanuit het gebied van de latere parochie Kockengen naar de kerken van Vleuten, Woerden en Mi lagen in dezelfde orde van grootte. De gelovigen uit Kamerik kerkten gedeeltelijk in Mi, gedeeltelijk elders.¹¹ Voor Kockengen gold mogelijk hetzelfde, maar elke concrete informatie hierover ontbreekt.¹²

Opmerkelijk is dat in de hoek tussen Vecht en Rijn alleen de parochies Harmelen, Kamerik en Kockengen tot het aartsdiacnaat van de korbisschop behoorden. Dat kan de volgende achtergrond hebben: Mogelijk omstreeks de tijd waarin een eind kwam aan de kerk van Mi werd de kerk van Harmelen gesticht, op het oude land nabij de Oude Rijn, vermoedelijk als dochter van die van Woerden.¹³ Evenals aanvankelijk voor Woerden gold, behield de bisschop de kerkelijke jurisdictie in Harmelen voor zichzelf. De feitelijke uitoefening liet hij over aan de korbisschop, die aanvankelijk als zijn gedelegeerde optrad, maar later in alles met de overige aartsdiakens gelijkgesteld was. De nederzetting Kamerik, delen van Kockengen en de agrarische gebieden daaromheen, alle gelegen op het nieuwe land, zijn zich na het wegvallen van de parochie Mi mogelijk noodgedwongen enige tijd meer op de parochie Harmelen gaan richten, ook al hadden de beide kernen vrij vroeg al wel een eigen kapel. Vervolgens werden zowel Kamerik als Kockengen verheven tot zelfstandige parochies. Dat gebeurde echter vermoedelijk pas een eeuw of meer nadat de grote ontginningen van de veenwildernissen ter plaatse waren voltooid. Indien de kerken van Kamerik en Kockengen dochterkerken waren van de kerk van Harmelen, dan bleven ze met de moederkerk binnen het aartsdiacnaat van de korbisschop. Deze gang van zaken verklaart dan hun, ten opzichte van de andere parochies op het nieuwe land, uitzonderlijke aartsdiacnale indeling.

Het gegeven dat de Utrechtse Domproost Meingotus, die genoemd wordt tussen 1118 en 1131, aan het Kapittel van Oudmunster een hoeve schonk die gelegen was in Portengen (-Zuideinde),¹⁴ is ook in de door mij geschetste gang van zaken geheel verklaarbaar en hoeft dus niet, zoals Buitelaar aanneemt,⁶ te wijzen op het toen al bestaan van een zelfstandige parochie Kockengen binnen het aartsdiacnaat van de korbisschop.

Uit het feit dat de parochie Kockengen onder het gezag van de korbisschop kwam, valt

dus geen conclusie te trekken inzake de ouderdom van de nederzetting Kockengen.

En passant stellen we vast dat al omstreeks 1125 in Portengen hoeven van eigenaar wisselden, die volop in agrarisch gebruik waren.

Een ander hier en daar gehoord argument voor een hoge ouderdom van de kerk van Kockengen houdt evenmin stand. Daarin wordt gewezen op de benedenbouw van de kerktoren, die er Romaans uitziet. Bij Romeinse bouwkunst denkt men aan de 11de-12de eeuw. Tien bouwlagen (ca. 80 cm) onderin de Kockengense kerktoren bestaan uit baksteenmateriaal dat door zijn formaat (28-30 x 14-15,5 cm) op een hoge ouderdom lijkt te wijzen. Bij de restauratie van de kerk in 1958 werd echter vastgesteld dat het hier gaat om hergebruikt afbraakmateriaal.¹⁵

Herkomst van de naam Kockengen

Bij twee eerdere gelegenheden is in dit tijdschrift betoogd dat de naam Kockengen terug te voeren valt op "le Pays de Cockange", dat is luilekkerland.^{2, 16} Daaraan valt hier niets nieuws toe te voegen.

Sommige auteurs¹⁷ leggen een verband tussen de laatste twee lettergrepen uit de naam Kockengen en het oude agrarische begrip "eng", waarmee grond nabij een nederzetting werd aangeduid, die in gemeenschappelijk gebruik was. Die veronderstelling is echter hoogst twijfelachtig. Engen vinden we alleen op hoge zandgronden (Hilversumse eng, Naarder eng) en oude riviergronden (Zwester eng bij Zuilen op de oeverwal van de Vecht, Vleuter eng op de oeverwal van de Oude Rijn), niet in de gecultiveerde veenwildernissen, waar alle grond vanaf het begin aan eigenaren toebedeeld was. Hoewel de nederzetting Kockengen ontstond op een door een veenriviertje achtergelaten strook klei, is het onaanemelijk dat daar al vóór de tijd van de grote veenontginningen sprake was van geregelde agrarische bedrijfsvoering.

Groeiende bisschoppelijke betrokkenheid bij het ontginningswerk

Tijdens de ruim twee eeuwen die voor de ontginningen ten westen van de Vecht en Aa en ten noorden van de Oude Rijn nodig waren, verschoof het politieke decor. In de loop van die tijd ging de bisschop van Utrecht zich directer met de ontginning van de veenwildernissen bemoeien.

De oudere ontginningsgebieden ten westen van Breukelen waren allemaal in het bezit van adellijke lieden.

Otterspoorbroek en Oud Aa (in drie stukken ontgonnen), die in cultuur werden gebracht in de eerste ontginningsfase, waren in handen van het Huis Van Dolre, dat deze gerechtsheerlijkheden in leen uitgaf aan de heer op de Breukelse vronhoeve De Poel. Portengen-Noordeinde en Kortrijk, uit de tweede ontginningsfase, waren aanvankelijk vermoedelijk eveneens van de Van Dolres en werden in leen uitgegeven aan de heer op kasteel Ruwiel, als belangrijkste bestanddelen van het Ruwielsgerecht. Portengen-Zuideinde en Vijfhoeven uit de derde ontginningsfase waren bisschoppelijke lenen, maar het iets jongere Laag-Nieuwkoop kwam al vroeg in zijn bestaan in het bezit van het Huis Ten Goye. Ik heb niet kunnen achterhalen of dat vanaf zijn ontstaan het geval is geweest, maar zo niet dan is het hoe dan ook heel onwaarschijnlijk dat Laag-Nieuwkoop tevoren een rechtstreeks leen van de bisschop was. Deze ontginning werd door het Huis Ten Goye in leen uitgegeven aan de heren Uten Hamme, van het Huis Den Ham, die van de bisschop al eerder de gerechtsheerlijkheden Portengen-Zuideinde en Vijfhoeven in leen gekregen hadden.¹⁸

Het na Laag-Nieuwkoop in cultuur gebrachte Kockengen werd - en dat is veelzeggend - evenals Portengen-Zuideinde een rechtstreeks leen van de bisschop. Hetzelfde gold voor Spengen, Oud-Kamerik en Kamerik-Mijzijde.

De nadrukkelijker betrokkenheid van de bisschop in de loop der tijd is begrijpelijk omdat de graaf van Holland zich eveneens actief met het ontginningswerk inliet en de territoriale grens tussen het graafschap Holland en het Nedersticht in de 12de eeuw nog niet precies vaststond.¹⁹ Het verloop van de ontginningsinspanningen zou bepalen waar die grens kwam te liggen. Toen de Hollandse en Stichtse ontginners elkaar naderden aan weerszijden

Afb. 1. Tijdbalk met de opeenvolgende ontginningen ten westen van Breukelen. Deze afbeelding is gemaakt om de gang van zaken wat inzichtelijker te maken, maar wordt gepresenteerd met veel voorbehoud; over de precieze datering van diverse ontginningen bestaat nog onzekerheid.

Het Roeversgerecht werd ook wel het gerecht van de burggraaf van Montfoort genoemd (Hendrik de Rover was omstreeks 1300 burggraaf van Montfoort).

In een lijst van leenmannen uit 1381 - 1383 staat het volgende:

"Item die borchgrave van Montfoort hout . . . Cockengen, dagelix gerecht, tijns en tiende" (in leen van de bisschop).

"Boekel van der Haer houdt dat dagelix gerecht van Spengen, tijns en tienden ende die kerkhove mitter gifte van der kerke van Kockengen, tijns en tiende ende twe hoeven die gheleghen siin aen die andere side van Cockengen, dat dagelix gerecht, tins ende tiende van der twee hoeven . . .".²⁵

In 1394 werd Boekel van de Haar opnieuw beleend met datzelfde complex leengoederen,

van het riviertje de Mije, werd voorzichtig te werk gegaan. In de strijd tussen graaf en bisschop werd in 1202 en 1204 de Mije als grenslijn gebruikt.²⁰ Het noordelijkste deel van Kamerik-Mijzijde en het Zegvelderbroek ten zuiden van de Mije en de ontginningen Nieuwkoop en Noorden ten noordwesten van de Mije, alle deel uitmakend van de nieuwe grens tussen het Sticht en Holland, werden pas na 1204 in cultuur gebracht.²¹

Bestuurlijke versnippering

Bij zijn ontstaan zal de ontginning Kockengen als één gerechtsheerlijkheid zijn ingericht. Zoals in veel plaatsen het geval was, trad in de periode daarna echter een versnippering op. Leengoederen werden meermalen opgedeeld, vooral bij vererving. De inkomsten die uit grond en openbare functies te verwerven waren, legden in die tijd meer gewicht in de schaal dan bestuurlijke doelmatigheid.

In het begin van de 14de eeuw was het kleine Kockengen zodoende gesplitst in maar liefst vier afzonderlijke gerechtsheerlijkheden. De belangrijkste daarvan was het Kockengen-Werner van de Haar gerecht. De andere waren het Kockengen-Rusken gerecht, het Kockengen-Jan van Linschoten gerecht en het Kockengen-Roevers gerecht. Spengen was toen een afzonderlijke gerechtsheerlijkheid, maar nauw verbonden met het Kockengen-van de Haar gerecht, en had eveneens Werner van de Haar als gerechtsheer.²²

De naamgever van het Kockengen-Rusken gerecht blijkt uit andere bron voluit Rusken van Linschoten geheten te hebben.²³ Volgens twee vermeldingen in oude hoefslaglijsten bezat hij tevens het gerecht van 's-Gravesloot, onder Kamerik.²⁴

dat toen als volgt omschreven werd: "Die kerchoeve van Kockengen mitter giften van der kirken ende twe hoeven neffen der kirchoeve over den dike in des borchgraven gericht van Montfoort, gericht, tijns en tiende, dat gericht van Spengen, tijns ende tiende".²⁶ Ongeveer dezelfde formulering zou in de 15de eeuw nog verschillende keren vaker worden gebruikt bij beleningen aan een lid van het geslacht Van de Haar.

Uit de bovenstaande citaten komt het volgende beeld naar voren: Boekel van de Haar had gerecht, tijns en tienden in Spengen, van de kerkhoeve van Kockengen en van nog twee andere hoeven aldaar, alsmede de "gifte" (= het collatierecht) van de kerk in Kockengen in leen van de bisschop van Utrecht. De burggraaf van Montfoort had gerecht, tijns en tienden van een groot deel van de rest van Kockengen toebedeeld gekregen, ook als bisschoppelijk leen.

Er bestond vóór en in de 16de eeuw evenwel nog een derde gerechtsheerlijkheid binnen Kockengen. Dat werd als aangrenzend gerecht genoemd toen Dirk van Zuylen van de Haar in 1537 van de bisschop het gerecht, met tijns en tienden, te Kockengen in leen kreeg, dat aan de bisschop was teruggegeven door Joost, heer van Montfoort.²⁷

Dat nieuw aan Dirk van Zuylen toebedeelde gerecht werd toen als volgt beschreven: "Alsoe veel gerechts, thijns ende thiende mit allen sinen toebehoren, als jonker Joost, heer tot Montfoort in Cockengen te hebben plach, daer dieselve Dierick van Zulen van der Haer zuytwaert mit enen gerechte van tweeen hoeven ende *jonckvrouwe Cornelia van Lockhorst gerechte*, streckende van den kerchove off tot aen die Hollandse kaede toe, beneden (= in het noorden) naest gelegen zijn" (cursivering van mij).

Van der Aa schreef inzake Kockengen over een Lockhorstgerecht van twee maal vijf hoeven (één daarvan leenroerig aan het Kapittel van Oudmunster en het andere deel van Montfoort), een gerecht Kockengen en een gerecht Spengen.²⁸

Dit voert tot de navolgende conclusie: Kockengen-Lockhorstgerecht was de opvolger van de twee Van Linschotengerechten genoemd in de hoefslaglijst uit de vroeg-14de eeuw en lag ten dele in het uiterste zuiden en voor een ander deel in het uiterste noorden van de nederzetting Kockengen. Ten noord-oosten van het zuidelijkste blok van vijf hoeven van het Lockhorstgerecht lag de kerkhoeve en ten noorden daarvan weer het twee hoeven grote gerechtsheerlijkheidje van de Van de Haars (later de Van Zuylens van de Haar), die ook leenman waren van de gerechtsheerlijkheid Spengen. De rest van Kockengen vormde het Kockengen-Montfoortgerecht. In 1537 kwamen alle Kockengense bezittingen van de families Van Zuylen van de Haar en Van Montfoort in één hand, maar de belening uit dat jaar²⁷ geeft mij geen aanwijzing dat de gerechtsheerlijkheden op dat moment ook officieel werden samengevoegd. Zeer geruime tijd later schijnt echter wel een combinatie tot het gerecht Kockengen te hebben plaatsgevonden,²⁹ dat tevens zeer nauw verbonden was met Spengen.³⁰

Onduidelijk blijft of het eind van het leenverband van de Van Montfoorts met Kockengen in 1537 ook het zuidelijke blok van het Kockengen-Lockhorstgerecht betrof en dat blok toen een rechtstreeks bisschoppelijk leen aan de jonkvrouwe Van Lockhorst werd, in plaats van een achterleen. De mededeling van Van der Aa heeft duidelijk betrekking op een toen al (ver?) in het verleden liggende situatie.

De "gifte" van de kerk - het collatierecht

In het bovenstaande is sprake van de kerkgift of collatie. Dat is een zaak die enige nadere toelichting vraagt.

In het Middeleeuws kerkelijk recht gold de regel dat degene die een kerk stichtte of in de kosten van de eredienst voorzag, daarvoor het "jus patronatus" of patronaatsrecht verkreeg. Dit hield onder meer het collatierecht in; dat is het recht om een persoon aan de bisschop voor te dragen (presenteren) voor de vervulling van het pastoorsambt. Zo'n voordracht was niet vrijblijvend: indien de voorgedragene bekwaam bevonden werd, had hij het

recht om door de bisschop in het ambt te worden aangesteld. De patroon gaf dus in feite het ambt uit, met de daaraan verbonden inkomsten: de gift.

Wat de kerk van Kockengen betreft, had de heer van De Haar het patroonaatsrecht met de collatie.

Het Kapittel van Oudmunster bezat het patronaatsrecht van de kerk van Vleuten (waarmee ook de schenking, omstreeks 1125, aan dat kapittel van land in het Zuideinde van Portengen in perspectief wordt geplaatst; grondbezit was in die tijd de meest solide inkomstenbron). Het jongere Kapittel van St.-Marie was eerst patroon van de kerk van Mi en later van de kerk van Kamerik.

Langdurige band van Kockengen met De Haar

Er bestonden dus, zoals uit het voorafgaande blijkt, vanaf een heel vroeg stadium nauwe betrekkingen tussen De Haar en Kockengen.

Volgens het *Vaderlandsch Woordenboek* van Jacobus Kok uit 1788 werd kasteel De Haar omstreeks 1162 - 1165 gebouwd of bewoond door ene Godschalk (Godescalc), wiens nageslacht de naam Van de Haar aannam. Deze Godschalk was een zoon van Herman I en een jongere broer van Herman II van Woerden. Godschalk en Herman II van Woerden worden beiden genoemd in documenten uit 1165 en 1186.³¹ Het kasteel De Haar en de nederzetting Kockengen stammen dus ongeveer uit dezelfde tijd.

De nederzetting Kockengen ligt op dezelfde langgerekte kleirug als kasteel De Haar. Vermoedelijk was er ook een oude wegverbinding tussen beide nederzettingen. Die smalle kleirug dankte zijn ontstaan aan een oud riviertje dat ooit de uitgestrekte veenwildernissen doorsneed en uitmondde in de Aa.

De familiewapens van Van Woerden, Van de Haar en Uten Hamme zijn vrijwel identiek. Vermoedelijk waren ook de Uten Hammes afstammelingen van de Van Woerdens.

In een ongedateerd stuk uit vermoedelijk de eerste helft van de 13de eeuw worden twee ridders Van de Haar genoemd: Walterus miles de Haar en Goetscalcus miles de Hare (vulgair Latijn: miles = ridder).³² Er waren toen dus ten minste twee personen die hun naam ontleenden aan het Huis De Haar. Zij moeten volwassen nakomelingen van de stichter zijn geweest. De naam van één van hen, Godschalk, doet vermoeden dat hij een kleinzoon was van de Godschalk uit 1162 - 1165.

In 1247 werd een Werner van de Haar genoemd in verband met het Kapittel van Oudmunster. Hij was ridder en ministeriaal van de kerk (= de bisschop).³²

De naamgever van het in het voorafgaande genoemde Kockengen-Werner van de Haar gerecht was een latere Werner van de Haar, van wie de oudste vermelding stamt uit 1282 en die waarschijnlijk in of kort voor 1309 overleed, enkele minderjarige kinderen nalatend waarvan de namen niet bekend zijn.³²

In de jaren 1307 - 1315 worden drie broers, Boekel, Egbrecht en Elias van der Haar vermeld, die verschillende malen bij moord en doodslag in het Sticht betrokken blijken te zijn geweest, maar we weten niet of dat kinderen van Werner waren.³²

In het begin van de 14de eeuw werd het Huis De Haar - evenals het gerecht Laag-Nieuwkoop - in leen uitgegeven door het Leenhof van Goye.¹⁴ Hoe de heren Ten Goye het tot leenheren van De Haar hebben gebracht, is niet bekend. Tegen het midden van de 14de eeuw erfden de bezittingen van het Huis Ten Goye, met inbegrip van kasteel en gerechtsheerlijkheid De Haar, over naar het Huis Van Vianen.¹⁴ In 1391 werd voor het eerst een leenman van De Haar bij name genoemd in de leenregisters van de Heren Van Vianen. Dat was dezelfde Boekel van de Haar, die ook in 1381 in een Stichtse lijst van leenmannen al werd genoemd in verband met Kockengen en Spengen.

De namen van de gerechtsheren van Kockengen tussen het midden van de 12de eeuw en 1381 zijn onbekend. Het is evenwel niet uit te sluiten dat er vanaf het begin een relatie heeft bestaan tussen het Huis De Haar en de ontginningen Kockengen en Spengen.

Noten

1 H. van der Linden, 1956. De Cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte. Van Gorcum & Comp., Assen, 400 blz.

- 2 A.A. Manten, 1986. Gastarbeiders in Breukelen en omgeving in de 10de tot 12de eeuw. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 1, nr. 1, blz. 11 - 20, in het bijzonder blz. 14 en 15.
- 3 Van der Linden, 1956, blz. 275.
- 4 H. Blink, 1904. Geschiedenis van den Boerenstand en den Landbouw in Nederland. Groningen, 2 delen; daarvan deel 1, blz. 107.
- 5 Zie bijvoorbeeld de (slechte) historische beschrijving in de jaarlijks verschijnende Gemeentegids Breukelen. Ook: J.C. Jongeneel (Samensteller), 1958. Gedenkschrift samengesteld bij gelegenheid van de overdracht en plechtige ingebruikneming van de gerestaureerde Nederlands Hervormde kerk en toren te Kockengen. Uitgave van de N.H.-gemeente van Kockengen, 58 blz., in het bijzonder blz. 47.
- 6 A.L.P. Buitelaar, 1993. De Stichtse Ministerialiteit en de Ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Verloren, Hilversum, 440 blz., in het bijzonder blz. 210.
- 7 M. van Vliet, 1993. Hervormde kerk van Kockengen rijk aan historische herinneringen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 8, nr. 1, blz. 7 - 13, in het bijzonder blz. 7.
- 8 J.G.C. Joosting en S. Muller Hzn, 1906. Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen. Eerste afdeeling. De indeling van het bisdom. Deel 1. Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht. Kemink en Zoon, Utrecht, Tweede Reeks, blz. 5: Register Kerkelijke Tienden 1257 - '80.
- 9 Archief van het Kapittel Ten Dom (Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 2711: "Amelius filius Boyiers, laicus, parrochianus parochie de Coccengen, vicinus vicini de Bartan-ghen".
- 10 De kerk van Vleuten is gewijd geweest aan Sint-Willebrord (J.G.C. Joosting en S. Muller Hzn, 1915. Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen. Eerste afdeeling. Deel 2. Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, Tweede Reeks, No. 17, blz. 394). De verering van deze heilige begon al in de 8ste eeuw (H.J. Kok, 1959. De patrocinia van St. Willibrordus in het Middeleeuwse bisdom Utrecht. Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, deel 1, nr. 3, blz. 269 - 292). De Vleutense kerk ligt aan de oude loop van de Oude Rijn, zodat ze moet dateren uit de tijd van vóór het graven van de Leidse Rijn.
- 11 In een oorkonde uit 1131 (Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, nr. 333) is sprake van ontginners die in Kamerik werkten, maar niet in Mi naar de kerk gingen. Dat doet vermoeden dat Kamerik toen al over een kapel beschikte. Na het verdwijnen van hun kerk (vermoedelijk verwoest in het begin van de 13de eeuw) zijn veel parochianen van Mi in Kamerik gaan kerken, omdat daar toen het voor hen dichtstbijzijnde godshuis stond. Mogelijk is Kamerik in de tweede helft van de 13de eeuw tot parochie verheven (in ieder geval had Kamerik een kerk in 1293; zie Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, nrs. 2604, 2606 en 2609), waarbij de bisschop het Kapittel van St. Marie in compensatie voor het verlies van haar patronaatsrecht in Mi het patronaatsrecht van Kamerik schonk (C. Dekker, 1977. De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11e en het eerste kwart van de 12e eeuw. Geografisch Tijdschrift, nieuwe reeks, jaargang 11, nr. 5, blz. 339 - 360, in het bijzonder blz. 349). De gevolgen van het wegvallen van de kerk van Mi werkten nog lang na. In 1312 werd Zegveld een zelfstandige parochie met een eigen kerk. In de stichtingsbrief van de kerk van Zegveld van 27 september 1312 staat vermeld dat die kerk diende ter vervanging van de kerk die vroeger aan de Mije had gestaan (N. Plomp, 1972. Woerden 600 jaar stad, blz. 10).
- 12 Niets wijst er op dat het Middeleeuwse Kockengen kerkelijk ooit georiënteerd was op de parochie Breukelen. Laag-Nieuwkoop en Portengen-Zuideinde (gelegen tussen Breukelen en Kockengen), die ook wat het wereldlijk bestuur betreft op Vleuten georiënteerd waren, behoorden oorspronkelijk vrijwel zeker tot de parochie Vleuten. Later zullen de gelovigen uit Laag-Nieuwkoop en Portengen-Zuideinde mogelijk de godsdienstoefeningen in de kapel van De Haar hebben bijgewoond. Deze kapel viel onder de parochie Vleuten; dat blijkt uit een overeenkomst uit 1440 tussen de pastoor van Vleuten en de inwoners van het gerecht De Haar, waarin de positie van deze kapel geregeld werd (Archief van het Kapittel van Oudmunster, inv. nr. 606). Onbegrijpelijk is waarom Joosting en Muller (1915, blz. 396) het aannemelijk probeerden te maken dat de kapel van De Haar tot de parochie Kockengen zou hebben behoord, maar niettemin met Vleuten onder het aartsdiaconaat van de proost van Oudmunster viel. Waarschijnlijker is dat mensen uit het dorp Kockengen enige tijd in Vleuten kerkten, maar concrete infor-

- matie over oude kerkelijke banden tussen het dorp Kockengen en Vleuten heb ik niet gevonden. Voor Teckop lag de kerk van Woerden het minst ver weg, voor Spengen die van Mi.
- 13 Het patronaatsrecht van de kerk van Harmelen behoorde aanvankelijk aan de heren Van Woerden. Volgens één oorkonde uit 1288 en twee uit 1293 (Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, nrs. 2351, 2573 en 2599) droeg Herman (VI) van Woerden dat recht over aan het St.-Catharinaconvent te Utrecht.
  - 14 R. van Roijen (Red.), 1937. De oudste kapittelrekening van Oudmunster uit het jaar 1295. Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, jaargang 58, blz. 1 - 50, in het bijzonder blz. 12.
  - 15 H.M. van den Berg, 1959. De Ned. Herv. kerk te Kockengen. Jaarboekje van "Oud-Utrecht", 1959, blz. 73 - 85, in het bijzonder blz. 75 - 76.
  - 16 M.E.M. Kuulkers-Jungman, 1989. Het luilekkerland van Kockengen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 4, nr. 1, blz. 14 - 18.
  - 17 Bijvoorbeeld J.C. Jongeneel, 1959. Grepen uit de Geschiedenis van de Gemeente Kockengen. N. Samsom, Alphen aan den Rijn, 3de druk, blz. 9.
  - 18 A.A. Mantén, 1994. Leenmannen en -vrouwen van de gerechtsheerlijkheid Laag-Nieuwkoop, 1392 - 1727. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 4, blz. 177 - 192.
  - 19 L. Noordegraaf (Red.), P.C.M. Hoppenbrouwers, Cl. Leger, J. Joor, J.L. van Zanden en R. Peys, 1986. Agrarische Geschiedenis van Nederland - van prehistorie tot heden. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 168 blz., in het bijzonder blz. 25.
  - 20 N. Plomp, 1972. Woerden 600 jaar stad. Uitgave Stichting Stichts-Hollandse Bijdragen, Woerden, 150 blz., in het bijzonder blz. 10.
  - 21 P. Henderikx, 1977. Globale periodisering van bewoning en ontginning. In: Ongepubliceerd gezamenlijk manuscript van de Doctoraalwerkgroep Middeleeuwse Geschiedenis 1976 - 1977. Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, blz. 91 - 92.
  - 22 P.W.A. Immink en A.J. Maris, 1969. Registrum Guidonis. Het zogenaamde register van Guy van Avesnes Vorst-Bisschop van Utrecht (1301 - 1317). Met aansluitende stukken tot 1320. Werken der Vereniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht, Derde Reeks, No. 23. Kemink en Zoon, Utrecht, 319 blz., in het bijzonder blz. 168 (hoefslaglijst).
  - 23 Immink en Maris, 1969, door de redacteurs toegevoegde index.
  - 24 Immink en Maris, 1969, blz. 167 en 200.
  - 25 S. Muller Fzn c.s., 1917 - 1922. Regesten van het archief van de bisschop van Utrecht (722 - 1528). Utrecht, 4 delen; daarin blz. 683.
  - 26 A.J. Maris, 1956. Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, deel 1. De Nederstichtse leenacten (1394 - 1581). Uitgave Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 's-Gravenhage, nr. 188.
  - 27 Maris, 1956, nr. 187.
  - 28 A.J. van der Aa, 1845. Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, deel 6. Jacobus Noordduyn, Gorinchem, blz. 506 - 507.
  - 29 Zie de kaart op blz. 214 in Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10 (1995), nr. 4. Wees er attent op, dat op die kaart het zuiden boven is.
  - 30 Zie ook A.N. Beets, ongedateerd (1988). Overzicht van opgeheven gerechten en gemeenten binnen het territoire van de gemeente Breukelen. Uitgave van de Provinciale Archiefinspectie Utrecht. Hij meldt uit 1537 een vereniging tot het gerecht Kockengen en Spengen, maar zegt niet aan welke bron(nen) hij dat ontleende. Ik vrees dat hij in zijn interpretatie van de gebeurtenis in 1537 één stap te veel heeft gezet.
  - 31 Plomp, 1972, blz. C (tegenover blz. 7). Deze auteur acht het waarschijnlijk dat Godschalk Hermansz van Woerden inderdaad de stichter van De Haar was (blz. 15).
  - 32 O. Wttewaall, 1994. Vleuten - De Meern. Geschiedenis en historische bebouwing (in reeks: Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht). Uitgeverij Kerckebosch, Zeist, 400 blz., in het bijzonder blz. 143 - 144.